

Hannah Arendt, Totalitarisme

Boom, Amsterdam 2014

Deze uitgave omvat deel III van het oorspronkelijke boek van Arendt, 'On Totalitarianism' (1951). Ik heb dat boek ooit gehad en gelezen, maar het is bij een verhuizing verloren gegaan. Het boek maakte eertijds diepe indruk op me, maar toen ik het opnieuw wilde gaan lezen kon ik het niet terugvinden. Daarom heb ik deze versie besteld en gelezen. Hij omvat – denk ik – wel de hoofdlijnen van het gedachtegoed van Arendt.

In deze uitgave hebben de vertalers een inleiding geschreven onder de titel 'makelaars in overbodigheid'. Als appendix is toegevoegd 'Het verval van de nationale staat en het einde van de rechten van de mens'. In deze samenvatting gebruik ik zo veel mogelijk letterlijke citaten. De passages die mij in het bijzonder aanspreken heb ik **geel** gearceerd.

I. Een klassenloze samenleving

De Massa's

"Niets is karakteristieker voor de totalitaire bewegingen in het algemeen en voor de reputatie van hun leiders in het bijzonder dan de verbluffende snelheid waarmee ze vergeten worden en het verbluffende gemak waarmee ze kunnen worden vervangen." (p.69) Aldus de openingszin van dit deel. Totalitaire bewegingen verschillen fundamenteel van oude belangenpartijen, in die zin dat ze de massa willen mobiliseren. Andere partijen mobiliseren belangen of opinies. Daarbij moeten ze het hebben van massa's in absolute grootte. Totalitarisme is landen met een kleine bevolking is onmogelijk (p. 72), omdat "in deze landen niet genoeg menselijk materiaal voorhanden was om totale overheersing, en de grote verliezen aan mensen die er onvermijdelijk mee gepaard gaan, een kans te geven"(p.73). "Zelfs het Duitse volk was niet talrijk genoeg om deze nieuwe regeringsvorm tot volle ontwikkeling te laten komen. Alleen indien Duitsland de oorlog had gewonnen, had het met een volledig uitgebouwde totalitaire heerschappij kennis gemaakt."(p.73). "Overal waar er massa's aanwezig zijn die om de een of andere reden naar politieke organisatie verlangen, kunnen totalitaire bewegingen ontstaan."(p.74).

Het succes van de totalitaire beweging bij de massa's maakte een einde aan de twee illusies in democratisch geregeerde staten:

- Dat de meerderheid van het volk een actief aandeel heeft in de regering en dat ieder wel een sympathie voor een bepaalde partij heeft
- Dat de politiek onverschillige massa's er niet toe doen; in tegendeel: democratische regeringen steunen wel degelijk op de zwijgende instemming van de ongestructureerde lagen van de bevolking. (p. 76)

Arendt stelt in dat kader vast dat de "competitieve en op verrijking gerichte samenleving van de bourgeoisie (..) apathie en zelfs vijandigheid tegenover het publieke leven in de hand (had) gewerkt."(p.77) "De apathische lagen van de door de bourgeois gedomineerde samenlevingen mogen dan weigeren hun verantwoordelijkheid als burger op te nemen, ze houden wel hun persoonlijkheid in tact, al was het maar omdat ze anders de hoop om te kunnen overleven in de competitieve struggle for life wel kunnen vergeten."(p. 78) "De instorting van het klassensysteem betekende automatisch de instorting van het partijstelsel, hoofdzakelijk omdat de partijen, die belangenpartijen waren, de klassenbelangen niet langer konden vertegenwoordigen."(p.79) Deze

instorting van het “Europese partijensysteem werd (...) niet aangekondigd door de afvalligheid van oude partijleden, maar door het onvermogen om leden uit de jongere generaties te rekruteren en door het verlies van de zwijgende instemming en steun vanwege de niet georganiseerde massa’s; die wierpen plots hun apathie af en namen elke gelegenheid te baat om hun nieuw en hevig verzet lucht te geven. De afbraak van de beschermende muren tussen de klassen transformeerde de achter alle partijen sluimerende meerderheden tot één grote niet georganiseerde stuurloze massa van woedende individuen die niets met elkaar gemeen hadden behalve dan hun vage aanvoelen (...) dat alle gevestigde machten niet zo zeer slecht, maar wel zonder uitzondering dom en frauduleus waren.” (p. 80) .

Aldus werd in Europa de ruimte voor de massamensen gecreëerd, die opmerkelijk egocentrisch waren én tegelijkertijd een opmerkelijke verzwakking van de drang tot zelfbehoud aan de dag legden. “Zelfloosheid in die zin dat het zelf er niet toe doet, dat het desnoods geofferd mag worden was als gevoel niet langer de uitdrukking van individueel idealisme, maar een massafenomeen.” (p. 81) In zo’n context kunnen mensen zin geven in een mentaliteit waarbij “men denkt in continenten en in eeuwen”, (p. 81) in plaats van het hier nu en morgen. Hoewel, aldus Arendt, westerse intellectuelen wel waren voorbereid op de komst van demagogen, onnozelheid en brutaliteit, waren ze niet voorbereid op de komst van deze massamensen, met zijn radicaal verlies van eigenbelang, cynische of verveelde onverschilligheid tegenover de dood, de neiging om de meest abstracte noties tot leefregel te maken en de algemeen verbreide minachting voor de meest vanzelfsprekende regels van het gezond verstand. Massabewegingen bleken overigens een bijzondere aantrekkingskracht te hebben op geïndividualiseerde en hoog gecultiveerde mensen. Bij uitstek zij bleken zich graag in de massa te verliezen. “Sociale atomisering en extreme individualisering gingen aan de massabewegingen vooraf. (Deze) ontstonden uit de brokstukken van een uiterst geatomiseerde samenleving met een competitieve structuur en bijbehorende individuele verlatenheid.” (p.83)

Arendt onderscheidt de massa’s van het gepeupel, waarin ze zoiets van Marx’ lompenproletariaat ziet. In ieder geval het laagste allooi. Ze stelt dat het leiderschap van de massa’s de neiging heeft vanuit het gepeupel te komen. Hoewel de massa’s niet zo veel hebben met nationalisme en revolterend nihilisme, komt dat via het leiderschap vanuit het gepeupel wel bovendrijven.

“De totalitaire bewegingen hingen minder af van de structuurloosheid van een massamaatschappij dan van de specifieke condities van een geatomiseerde en geïndividualiseerde massa” (p.84) Uitvoerig beschrijft Arendt hoe in Rusland Stalin van Lenin een heel complex aan sociale verbanden erfde en hij het als zijn taak zag deze zo snel en effectief mogelijk te doorbreken. Alle klassen, te beginnen met de bourgeoisie en de boeren, maar vervolgens ook de arbeiders moesten opgeheven worden. Alle nationale verbanden idem. Tenslotte ook het familieverband en vriendschapsverbanden. “Aan deze methode is het (...) te danken dat de bolsjewisten erin zijn geslaagd een geatomiseerde (...) samenleving tot stand te brengen. (...) Totalitaire bewegingen zijn massaorganisaties van geatomiseerde, geïsoleerde individuen (die) van hun individuele leden een totale, onbepaalde, onvoorwaardelijke en onwankelbare loyaliteit eisen.” (p. 91) Van belang is dat deze totale loyaliteit alleen mogelijk is wanneer de trouw geheel wordt losgemaakt van elke concrete inhoud. Zo was Hitlers belangrijkste prestatie in dit verband dat hij zijn beweging “bevrijdde van de last van het oude partijprogramma, niet (...) door het te wijzigen of officieel af te schaffen: hij weigerde eenvoudigweg over de punten ervan te praten.” (p. 92). Het vacuüm van het programma wordt gevuld door de ‘volkswil’. De leider is “niets meer of (...) minder dan de functionaris van de massa’s die hij leidt.” Hij “hangt evenzeer af van de ‘wil’ van de massa die hij belichaamt als de massa van hem”. (p. 93). De volledige heerschappij over alle sferen van het leven is overigens een doel dat

nooit af is. Het vergt een beweging die voortdurend in beweging is en blijft en daarmee ook zijn eigen innerlijke tegenstellingen buiten de orde verklaart. Daarom is het grijpen van de macht niet het doel, maar hooguit een fase, net zoals het grijpen van de macht in één land alleen maar een tussendoel is op weg naar meer: “een politiek doel dat het einde van de beweging zou betekenen, bestaat eenvoudig niet”. (p. 94)

Het voorlopig bondgenootschap tussen het gepeupel en de elite

Nog verontrustender dan de onvoorwaardelijke loyaliteit die massa aan totalitaire regimes geeft, is de steun die ze krijgen van de elite. Deze aantrekkingskracht op de elite is een sleutel om totalitaire bewegingen te begrijpen. “Chronologisch gezien hebben de massa’s (..) niet hulpeloos moeten wachten op hun leiders. Ze werden gretig verwelkomd door de elite en het gepeupel: de elite had de maatschappij vrijwillig verlaten, nog voordat de klassen schipbreuk hadden geleden; het gepeupel was het eerste afvalproduct van de bourgeois-heerschappij.”(p. 95) De leiders van de totalitaire bewegingen en hun intellectuele sympathisanten hadden met elkaar gemeen dat ze al buiten het systeem stonden voordat het instortte. De elite had als agenda afscheid te nemen van de imperialistisch/burgerlijke verhoudingen. En toen dat systeem instortte zagen elite en gepeupel hun kansen schoon voor resp. de revolutionaire aspiraties van de elite als het misdadige instinct van het gepeupel. **Daarbij was het feit dat de nieuwe leider eerder zowel professioneel als privé mislukkelingen waren bij uitstek de factor die de massa’s het meest aantrokken.** De elite sloeg op de trom dat ‘iedere verandering een verbetering’ was en ontwikkelde een nihilistisch discours, waarin strijd en opoffering centraal stonden en lang voordat een nazileider zei “als ik het woord cultuur hoor, trek ik mijn revolver”, hadden dichters al hun afkeer verkondigd van de ‘pulpcultuur’. Daarbij hielpen de verschrikkingen van WO1 in het geheel niet. “De overlevenden van de loopgraven waren geen pacifisten”. (p. 98) “Deze generatie herinnerde zich de oorlog als het grote voorspel op de instorting van de klassen en hun omvorming tot massa’s.” (p.99) “De oorlog was ervaren als de ‘machtigste massa-actie ooit’” (p. 99) en in die zin dus als voorbeeld van hoe massa’s de dingen kunnen veranderen. “De schrijvers van deze generatie waren diep geraakt door de miserie, getroffen door verwarring en dodelijk gekwetst door de hypocrisie, meer dan alle apostelen van de goede wil en broederschap ooit geweest zijn. En ze konden niet langer (zoals onder het imperialisme) ontsnappen naar exotische landen (..) Er was geen uitweg meer. (..) Dit onvermogen om weg te vluchten (..) dit gevoel altijd opnieuw in de val van de samenleving verstrikt te raken” uitte zich niet meer in een verlangen naar anonimiteit en zelfverlies, zoals onder het imperialisme, maar “wellicht bood een onderdompeling in bovenmenselijke en destructieve krachten een uitkomst.”(p. 101). Dat activisme gaf bovendien een antwoord op de aloude vraag: ‘wie ben ik?’ Het kwam erop aan iets gedaan te hebben. Dit activisme trok in gelijke mate de intellectuele elite en het gepeupel, waarbij het “de elite altijd beviel wanneer de onderwereld de eerbare samenleving de stuipen op het lijf joeg met haar eis om op voet van gelijkheid te worden behandeld.”(p.103) “De voorlopige alliantie tussen de elite en het gepeupel berustte grotendeels op net onvervalste genoeg waarmee het gepeupel de eerbaarheid vernietigde.”(p. 104), waarbij de elite het geen probleem vond dat de totalitaire bewegingen zich grootschalig te buiten gingen aan geschiedvervalsing. “De elite had een afkeer van de officiële geschiedschrijving (..) die hoe dan ook een vervalsing was (waarbij) gigantische leugens en monsterlijke onwaarheden uiteindelijk tot onbetwistbare feiten kunnen worden omgetoverd.”(p. 105)

Voor de goedwillende buitenstaander is dit allemaal onbegrijpelijk, maar “de woordvoerders van het humanisme en het liberalisme zien meestal over het hoofd (..) dat het in een atmosfeer waarin alle traditionele waarden en stellingen verdampt zijn in zekere zin gemakkelijker is om duidelijk absurde stellingen te aanvaarden (..) dan vast te houden aan oude waarheden, die intussen vrome banaliteiten geworden zijn.” (p. 106) “De bourgeoisie beweerde de hoeder te zijn van de westerse tradities, maar verziekte alle morele kwesties door publiekelijk te paraderen met deugden die ze niet alleen niet bezat (..) maar die ze bovendien minachtte.”(p.106) “Hoe verleidelijk om te pronken met kwaadaardigheid in een niet kwaadaardige, maar vulgaire wereld.” (p. 107). “De elite voelde zich aangetrokken tot de afwezigheid van hypocrisie bij het gepeupel en tot het gebrek aan eigenbelang bij de massa’s.”(p. 108) Nauw verbonden hiermee was de aantrekkingskracht van het idee dat de scheiding tussen het publieke en het privé leven is opgeheven. Machthebbers werden aan de kaak gesteld vanwege hun dubbele moraal.

“De verontrustende alliantie tussen het gepeupel en de elite (..) had zijn oorsprong in het feit dat deze lagen van de maatschappij het eerst uitgesloten werden uit de structuur van de nationale staat en uit het kader van de klassenmaatschappij.”(p.110) Beiden vergisten zich deerlijk. Het gepeupel geloofde dat het in staat zou zijn om de plaats van de oudere lagen over te nemen, maar toen eenmaal het totalitarisme aan de macht was er geen plaats voor dit soort ondernemerschap. Op het zelfde moment was het “de bourgeois die zich temidden van de puinhopen van zijn wereld over niets anders zorgen maakte als of er zijn privé-zekerheid en die bij de geringste provocatie bereid was alles op te offeren – zijn geloof, zijn eer, zijn waardigheid.”(p.112) “Niets bleek makkelijker te vernietigen dan de privacy en de privé-moraliteit van mensen die aan niets anders denken dan aan de beveiliging van hun privéleven”, zodat na enkele jaren de nazi’s dan ook terecht konden zeggen “de enige persoon die in Duitsland nog een privé-individu is, is iemand die slaapt.” (p. 112). Dat betref in het bijzonder ook de vrije intellectuele meningsvorming: “Totale overheersing kan het vrije initiatief – in welk domein van het leven dan ook – niet dulden (..). Het totalitarisme aan de macht vervangt onveranderlijk alle talenten van de eerste rang, ongeacht hun sympathieën, door charlatans en gekken, wier gebrek aan intelligentie en creativiteit nog altijd de beste waarborg is voor hun loyaliteit.” (p. 113)

2. De totalitaire beweging

De totalitaire propaganda

Zoals in het vorige hoofdstuk uitgewerkt laten alleen de elite en het gepeupel zich als vanzelf door het totalitarisme op sleeptouw nemen. De Massa’s, waar het echt om gaat, moeten bewerkt worden. Met propaganda moet de totalitaire beweging zich behelpen zo lang het totalitarisme nog niet is gevestigd. Is dat wel het geval dan wordt propaganda vervangen door rechtstreekse indoctrinatie. Daarom streeft men ernaar de propaganda uitsluitend te beperken tot de buitenlandse politiek en tot buitenlandse takken, daar dus waar het totalitarisme nog niet is gevestigd. “De verhouding tussen propaganda en indoctrinatie hangt meestal af, enerzijds van de grootte van de beweging en anderzijds van de druk van buitenaf.”(p. 129)

Terreur is de tegenhanger van de propaganda. De Nazi’s vergrepen zich niet zo zeer aan prominente figuren, maar juist aan onbelangrijke (socialistische) functionarissen, zodat het voor de bevolking duidelijk werd dat ook het eenvoudige lidmaatschap gevaren oplevert. Deze terreur was ‘machtpropaganda’ die de bevolking duidelijk maakte dat de macht van de nazi’s groter was dan die

van de autoriteiten “en dat het dus veiliger was lid te zijn van een para-militaire nazi-organisatie dan een loyale republiek” te zijn (p. 130) “Specifieker voor de totalitaire propaganda (..) is het gebruik van indirecte, versluierde bedreigingen of zinspelingen tegen al wie de totalitaire leer niet ernstig neemt en later het massaal uitmoorden van zowel ‘schuldigen’ als ‘onschuldigen’.”(p. 131) In hun propaganda verwijzen de totalitaire regimes veelal naar ‘wetenschappelijke’ bewijzen. Interesse in de wetenschap verdwijnt echter zo gauw ze aan de macht zijn. Discussie wordt vermeden door elk bewijs voor een stelling te onttrek aan de controle van het heden en alleen de toekomst de juistheid van de stelling kan uitwijzen.

Interessant is dat wetenschappers de opkomst van het totalitarisme nooit goed hebben begrepen, omdat zij van een positivistisch wereldbeeld uitgingen, dat veronderstelde dat iedere heerser door een ‘belang’ wordt gedreven. Daarom was het anti-utilitaire gedrag van totalitaire regimes en hun volkomen onverschilligheid voor het belang van de massa’s zo’n schok. En als de marsleiders eenmaal aan de macht zijn “hebben ze nog maar één bekommernis (..): hun voorspellingen uit te doen komen”(p. 136). Ze hebben de neiging hun politiek programma te verstoppen in voorspellingen, zoals Hitler zei: “Ik wil vandaag andermaal een voorspelling doen: als de joodse bankiers er nogmaals in zouden slagen de volkeren in een wereldoorlog te storten dan zal dit (..) de vernietiging van het joodse ras in Europa tot gevolg hebben”(p. 136)

“De effectiviteit van de propaganda brengt een van de belangrijkste kenmerken van de moderne massa’s aan het licht. Ze hechten geen geloof aan wat zichtbaar is, aan de werkelijkheid van hun eigen ervaring; ze vertrouwen hun eigen ogen en oren niet, maar alleen hun fantasie, die op hol slaat naar aanleiding van alles wat op zich tegelijk universeel en consistent is. (..) ze worden uitsluitend (overtuigd) door de consistentie van het systeem waarvan ze deel uitmaken.”(p. 140) Daarmee is “de belangrijkste handicap van de totalitaire propaganda (..) dat ze deze hunker naar een volledig consistente, begrijpelijke en voorspelbare wereld niet kan bevredigen, zonder ernstig in conflict te raken met het gezond verstand.”(p. 140) “De ontsnapping van de massa’s uit de werkelijkheid is een vonnis over de wereld waarin ze moeten leven en waarin ze niet kunnen bestaan, aangezien het toeval er oppermachtig heerst en aangezien menselijke wezens een voortdurende transformatie van hun chaotische en toevallige condities tot een door de mens gemaakt patroon van betrekkelijke consistentie nodig hebben.”(p. 141). **Daarom was de “revolte van de massa’s tegen het realisme (..) het gevolg van hun atomisering en het verlies van hun sociale status.”**(p. 141) “Vooraleer de macht te grijpen en een wereld op te richten die beantwoordt aan hun doctrines, roepen totalitaire bewegingen een leugenachtig consistente wereld voor de geest die beer beantwoordt aan de noden van de menselijke geest dan de werkelijkheid zelf.”(p. 142) **“De kracht van de totalitaire propaganda (ligt) in haar vermogen om de massa’s af te sluiten van de werkelijke wereld** (p. 142). “De meest effectieve fictie van de nazi-propaganda was het verhaal van de Joodse wereldsamenzwering. (..) Hoe systematischer de (reguliere) publieke opinie een discussie over het Joodse vraagstuk uit de weg gingen, hoe meer raakte het gepeupel ervan overtuigd dat de Joden de ware vertegenwoordigers van de bestaande machten waren en dat de Joodse kwestie het symbool was van de hypocrisie en oneerlijkheid van het systeem”(p. 143/44). Daarbij is het opvallend dat “de Joden prominenter en verdachter werden naarmate hun werkelijke invloed en macht afnam.”(p. 144). Het anti-semitisme van de Nazi’s was gebaseerd op een brede onderlaag. Maar de nazi’s bedachten een superieure methode om het onderwerp te behandelen: van een kwestie van opinies over mensen die ‘anders’ waren werd het anti-semitisme een zaak van het persoonlijke leven en de persoonlijke identiteit: joods zijn of niet, de juiste stamboom hebben: dat was waar het om ging. Zo kregen de “massa’s van

geatomiseerde (..) individuen (..) een middel tot zelfbepaling en identificatie (..): zo werd iets van het zelfrespect hersteld dat ze vroeger ontleenden aan hun functie in de samenleving.” (p. 147)

“Het ware doel van de totalitaire propaganda ligt niet in de overreding, maar in de organisatie: de accumulatie van macht, zonder dat men geweldsmiddelen bezit.” (p. 151) Daarom is originaliteit van de eigen visie ook totaal niet van belang. Zowel het nazisme, als het stalinisme gingen vrijelijk om met allerlei gedachtengoed. “Wat totalitaire leiders (..)typeert is (..) de simpele, eenzijdige trefzekerheid om uit bestaande ideologieën die elementen te kiezen die het meest geschikt zijn om het fundament te worden van een totaal andere, volkomen fictieve wereld.”(p.151) De fundamentele reden dat totalitaire propaganda superieur is ten opzichte van andere bewegingen en partijen is dat haar inhoud voor de leden van de beweging “geen objectieve kwestie meer is, waarover mensen een opinie kunnen hebben, maar een wezenlijk element van hun leven, even onbetwistbaar als de tafels van vermenigvuldiging.”(p. 153) “Totalitaire propaganda is immuun tegen contra-propaganda, want die is verdacht” omdat ze “een wereld voorstelt of verdedigt, die voor de stuurloze massa’s onaanvaardbaar is. Daarom kan totalitaire propaganda alleen worden weerlegd door een andere, sterkere of betere werkelijkheid.” (p. 153) Zodra een totalitaire beweging wordt verslagen komt de inhoudelijke zwakte van het ‘verhaal’ naar voren: “zonder de kracht van de beweging houden de leden op te geloven in het dogma waar ze gisteren hun leven nog voor wilden geven. (p. 153)

De totalitaire organisatie

In tegenstelling tot hun inhoud en propaganda zijn de vormen van de totalitaire organisatie volkomen nieuw. “Ze zijn ontworpen om de propagandaleugens die de beweging rond de centrale fictie heeft geweven om te zetten in (..) werkelijkheid”(p. 154) “Organisatie en propaganda (..) zijn twee kanten van dezelfde medaille” (p 155). Binnen het totalitarisme is het niet het leiderschap-principe (een gewone hiërarchie), maar de front-organisatie het meest kenmerkende organisatieprincipe. Anonimiteit hult de oorsprong van dit type organisaties in nevelen. **Het gaat erom meelopers te organiseren.** Hitler was de eerste die zich realiseerde dat hij de massa’s van wie hij de steun had gewonnen in twee groepen moest indelen: sympathisanten en leden, omdat hij er van overtuigd was dat er toch alleen maar een minderheid bereid zou zijn om te vechten voor een overtuiging. Daarom was hij permanent bezig de rangen van de meelopers te verruimen en het aantal leden juist strikt te beperken. De frontorganisaties zijn er voor de sympathisanten. het systeem zit geslepen in elkaar:

- Ze “omringen de leden van de beweging met een beschuttende muur, zodat (deze) worden afgescheiden van de normale buitenwereld (p. 157);
- tezelfdertijd vormen de frontorganisaties een brug terug naar de normaliteit zodat de leden niet al te scherp het verschil voelen tussen hun eigen overtuigingen en die van gewone mensen. De frontorganisaties bieden een “schijn van uitwendige normaliteit” (p. 157)
- Tegelijk maken de leden van de frontorganisaties de fantastische leugens en propaganda voor een breder publiek acceptabel.
- De strijdvaardigheid van de militanten wordt opgebouwd volgens een zorgvuldig gelaagde hiërarchie, waarbij elke minder militante en minder georganiseerde rang het beeld van de note totalitaire wereld vertegenwoordigt voor de eerstvolgende hogere rang.

Totalitaire bewegingen kunnen de status quo radicaler aanvallen dan andere revolutionairen (wat eigenlijk gek is voor massabewegingen) omdat hun organisatie een substituut vormt voor het gewone, niet-politieke leven, dat de beweging juist probeert te vernietigen. De reden dat dit soort bewegingen, voordat ze aan de macht komen, zo veel ordinaire types aantrekken is dat deze zo in een gek paradijs van normaliteit leven: de partijleden worden omringd door de normale wereld van de sympathisanten en de eliteformaties door de normale wereld van de partijleden. Dit patroon kan eindeloos herhaald worden, vandaar dat de nazi-beweging een aaneenschakeling was van het steeds opnieuw oprichten van nieuwe formaties, waar steeds nieuwe hiërarchien ontstonden en met elkaar in concurrentie waren. "De militaire waarde van de eliteformaties (..) wordt vaak overschat, terwijl hun zuiver interne betekenis (juist) over het hoofd wordt gezien." (p. 161) De SA en de SS waren "ongetwijfeld modelorganisaties inzake arbitrair gebruik van geweld en moord, maar ze waren (..) niet uitgerust voor een gevecht tegen reguliere troepen." (p.162). Hun rol was juist om ideologische tegenstanders te imponeren en te bedreigen. Daarnaast moeten deze paramilitaire organisaties begrepen worden in samenhang met andere professionele partijorganisaties, zoals die van leraren, professoren, boeren etc. Al deze organisaties waren in de eerste plaats duplicaten van bestaande, niet-totalitaire beroepsverenigingen. "De belangrijkste betekenis hiervan is dat ze, ook voor de machtsovername, de indruk geven dat in hun rangen alle lagen van de bevolking vertegenwoordigd zijn." (p. 163)

De nazi's gingen hierin overigens nog een stap verder: door een hele reeks schijndepartementen vanuit de partij op te zetten naar het model van de reguliere staatsadministratie. Professioneel stelde dat weinig voor, maar samen schiepen ze een perfecte schijnwereld. Dit bleek een uitermate vruchtbare manier om de bestaande instituties te ondermijnen en daarmee de status quo te ontbinden, om zo, liever dan via een directe machtsovername, de macht te kunnen grijpen. Aangezien de totalitaire beweging aanspraak maakt op totale heerschappij, "wordt elke georganiseerde groep vanuit de niet-totalitaire samenleving ervaren als een bedreiging die moet worden uitgeschakeld; elke beroepsvereniging moet worden gedupliceerd, om door het duplicaat van binnenuit vernietigd te worden." (p.163/4). Dit bleek vooral handig toen de nazi's eenmaal de macht gegrepen hadden. In één nacht konden ze de hele structuur van de Duitse samenleving veranderen, omdat ze voor alle structuren, binnen hun eigen rangen, een exacte tegenhanger beschikbaar hadden.

Het belang van de paramilitaire organisaties ligt niet op het militaire vlak, maar eigenlijk juist in het puur misdadige vlak. In die zin is hun rol de omgekeerde van de frontorganisaties, die de beweging juist respectabiliteit moeten geven. De paramilitaire organisaties zijn zodanig losgezongen van de werkelijkheid dat ze bereid zijn alles te doen wat hen wordt opgedragen. "De realiteit van de fictieve wereld is bewezen "vanaf het moment dat leden meer bevreesd zijn om de beweging te verlaten dan dat ze de gevolgen van hun medeplichtigheid aan illegale acties vrezen en ze zich als leden veiliger voelen dan als tegenstanders." (p.165)

Binnen dit kader van een perfect georganiseerde schijnwereld wordt de leider almachtig. Allen die op één of andere manier in deze organisaties acteren zijn er van overtuigd dat zonder hun leider alles ten gronde zal gaan. "De opperste taak van de bestaat erin de dubbele functie (..) te incarneren – hij moet tegelijk optreden als de magische defensie van de beweging tegen de buitenwereld én hij moet de directe brug zijn die de beweging met de buitenwereld verbindt". (p.167) Dit is het belangrijkste aspect van het leidersprincipe: "de vergaande identificatie van de leider met elke aangestelde functionaris en dit verantwoordelijkheidsmonopolie voor alles wat gedaan wordt, markeren op de meest opvallende manier het radicale verschil tussen een totalitaire leider en een ordinaire dictator

of despoot.”(p. 167) Hierdoor ook ontstaat er een situatie waarin niemand nog een eigen verantwoordelijkheid ervaart voor zijn eigen daden. “Het werkelijke mysterie van de totalitaire leider ligt in een organisatie die het hem mogelijk maakt de totale verantwoordelijkheid voor alle misdaden, begaan door eliteformaties van de beweging, op zich te nemen én tegelijk aanspraak te maken op de eerlijke, onschuldige eerbaarheid van de meest naïeve meeloper.(p. 168)

Totalitaire bewegingen zijn wel omschreven als geheime genootschappen, opgericht op klaarlichte dag. Ze kennen het principe dat al wie niet uitdrukkelijk opgenomen is, uitgesloten is en omgekeerd dat iedereen die niet uitgesloten wordt, daarin steeds opnieuw zijn insluiting bevestigd ziet. Het totalitarisme komt voort uit de geheimzinnigheid van de geheime genootschappen. “Zo dreigt het gevaar van totalitarisme vanaf het ogenblik dat de samenzweringssectie van de revolutionaire partij zich zelf emancipeert van de controle van de partij en het leiderschap ambieert.”(p. 172).Er bestaat een wezenlijke affiniteit tussen een geheim genootschap en de geheime politie die dit genootschap bestrijdt: dit is de reden waarom totalitaire regimes (..) uiteindelijk alle macht in handen van de politie concentreren.”(p.173) Ook voor de machtsovername heeft het echter al grote voordelen om de beweging op te tuigen met geheime genootschappen. Immers in een organisatie die functioneert volgens de principes wie niet ingesloten is, is uitgesloten en wie niet voor mij is, is tegen mij, verliets de wereld als geheel elke nuance. Bedenk dat het de elite is die in deze genootschappen is georganiseerd. De massa’s hadden sowieso al niet meer helder hoe de wereld in elkaar zit. Vanuit deze ideologische monopoliepositie is het niet moeilijk om de claim neer te leggen dat alles “buiten de beweging ‘op sterven na dood is’”(p.174), waarmee fictieve wereld nog weer verder aan ‘werkelijkheidswaarde’ wint.

Dit alles is voor de massaorganisaties een voorbeeld. “Lichtgelovigheid, vermengd met cynisme, was al een opvallende kenmerk van de mentaliteit van het gepeupel, vooraleer het een alledaags fenomeen van de massa’s werd. In een altijd veranderende, onbegrijpelijke wereld hadden de massa’s het punt bereikt waarop ze tegelijk alles en niets geloofden, dachten dat alles mogelijk was en niets waar.”(p. 176) De hierop gerichte massapropaganda “ontdekte dat haar gehoor ten allen tijde bereid was het slechtste te geloven, ongeacht hoe absurd het was en dat het er nauwelijks bezwaar tegen had om misleid te worden, aangezien het elke bewering toch als een leugen beschouwde.”(p. 176) “De essentiële overtuiging (..) is dat politiek een spel is dat bestaat uit bedrog en dat het eerste gebod van de beweging, dat luidt: De Führer heeft altijd gelijk, even noodzakelijk is voor de wereldpolitiek als de regels van de militaire discipline zijn voor de oorlog.”(p.176). Het prettige van de Leider is dat hij zijn daden altijd neemt vanuit een perspectief van de verre toekomst, zodat een confrontatie met de praktijk geen problemen oplevert. “Zonder de organisatorische onderverdeling van de beweging in elite-formaties, leden en sympathisanten, zouden de leugens van de leider niet werken. Wanneer de leugens altijd opnieuw door de werkelijkheid worden gelogenstraft, is cynisme, (..)minstens even noodzakelijk als lichtgelovigheid: de sympathisanten van de frontorganisaties misprijzen hun medeburgers om hun volslagen gebrek aan inwijding, de partijleden misprijzen de meelopers om hun lichtgelovigheid (..) en de eliteformaties misprijzen de partijleden om soortgelijke redenen.”(p. 178) Hierbij vermenigvuldigt dit proces zich binnen de eliteformaties nog eens, doordat deze voortdurend in staat van duplicatie zijn, waardoor ieder hiërarchie steeds kan worden afgelost. Het is een getrapte vorm van leugens: leden hechten geen geloof aan datgene wat geroepen wordt naar het volk als geheel en eliteformaties geloven niet in de standaard-clichés die de leden toegeworpen krijgen. Op hun beurt is de opvoeding van de elite erop gericht om “het vermogen onderscheid te maken tussen waarheid en onwaarheid, tussen werkelijkheid en fictie, te vernietigen. De superioriteit van de eliteleden ligt erin dat ze in staat zijn

om elke uitspraak over feiten onmiddellijk op te lossen tot een intentieverklaring.”(p. 179) Arendt haalt als voorbeeld het Rode Leger aan dat een complete desillusie onderging op zijn tocht door Europa, omdat de wereld er niet zo uitzag als hen was verteld. Dit kon alleen maar worden opgelost door eigenlijk iedere soldaat na de overwinning op te sluiten in een concentratiekamp. De politietroepen hadden dit probleem niet: zij waren voorbereid door een algemene training in opperste minachtig voor elk feit en elke realiteit. (p.180). “De opvallende negatieve kwaliteit van de totalitaire elite is dat ze nooit halt houdt om (wens) na te denken over de wereld zoals die werkelijk is en leugens nooit met werkelijkheid vergelijkt. Haar meest gekoesterde deugd is dienovereenkomstig trouw aan de leider, de talisman die de uiteindelijke overwinning van de leugen en de fictie op de waarheid en de werkelijkheid verzekert”(p. 180) De bovenste laag in de organisatie van de totalitaire beweging ziet er overigens geen been in om belangrijke ideologische veranderingen door te voeren als dat opportuun is, dus de leugens van vandaag aan te passen naar morgen.” Deze mannen beschouwen alles en iedereen in termen van de organisatie en dit slaat ook op de leider die voor hen noch een geïnspireerde talisman is, noch onfeilbaar is, maar de simpele consequentie van dit systeem. De leider is nodig, niet als persoon, maar als functie binnen de beweging. **De machtsbasis van de leider is echter dat zijn opvolging op geen enkele wijze is geregeld en dat daardoor dus alle personen in zijn kring in aanmerking komen.** Daarom hebben deze een zelfs suïcidale loyaliteit aan de leider. Ze weten dat de leider hen en hun hele entourage om zeep kan helpen, maar ze blijven toch trouw, omdat ze de volgende leider kunnen zijn. En zo gauw er een nieuwe leider is, zal de hele beweging in absolute zin met hem geïdentificeerd willen zijn, waarbij de onfeilbaarheid van zijn daden voorop staat. Maar wat deze mannen vooral bindt is hun absolute vertrouwen in menselijke almacht. “Hun moreel cynisme, hun geloof dat alles geoorloofd is, berust op de vaste overtuiging dat alles mogelijk is.”(p. 183) Ook zij zijn misleid en wel door hun schaamteloos verwaande idee dat men alles kan doen en door hun minachtende overtuiging dat alles wat bestaat slechts een tijdelijk obstakel is, opruimbaar door een superieure organisatie.”(p. 183) Daarbij onderschatten zij voortdurend de substantiële macht van de stabiele gemeenschappen en overschatten ze de drijvende kracht van een beweging. Omdat ze bovendien niet echt geloven in het feitelijk bestaan van een wereld-samenzwering tegen hen, maar die fictie alleen gebruiken als een organisatorische kunstgreep, zien ze over het hoofd dat hun eigen samenzwering uiteindelijk de hele wereld provoceert en tegen hen in het harnas jaagt.”(p. 183) De kern van hun loyaliteit is niet dat ze geloven dat de leider onfeilbaar is, maar dat ze ervan overtuigd zijn dat wie heerst over de geweldsmiddelen met de superieure methoden van de totalitaire organisatie onfeilbaar kan worden (p. 184).

3. Het totalitarisme aan de macht

“Als een internationale beweging met een alomvattende ideologische strekking en een mondiale politieke ambitie in één land de macht grijpt, plaatst ze zich zelf (..) in een paradoxale situatie”(p.203). De socialisten (Marx, Engels) bleef dit bespaard, want toen voor hen de tijd rijp was om de macht te grijpen hadden ze zich al tot nationale bewegingen gevormd. Voor de bolsjewisten en de nazisten gebeurde dit niet. Vanaf het moment dat een beweging de macht overneemt dreigt ze enerzijds te verstenen doordat ze het staatsapparaat overneemt en anderzijds is er het gevaar dat haar aspiraties worden beperkt tot het territorium waar ze de macht heeft overgenomen. Beide zijn even dodelijk. **Vandaar dat de totalitaire beweging enerzijds moet werken met het principe van een permanente revolutie,** terwijl ze anderzijds haar totale claim verliest als ze zich beperkt tot één staat. De macht grijpen in één staat is geen onverdeelde zegen voor het

totalitarisme. Het betekent immers een onmiddellijke confrontatie met de werkelijkheid. De belangrijkste drijfveer van het totalitarisme, **de actieve wrok van de massa's over de status quo**, die ze weigeren te aanvaarden en die ze graag inruilen voor de totalitaire fictie, is dan immers niet meer aanwezig, of hij richt zich tegen het nieuwe regime zelf. "De strijd om de totale overheersing van de totale bevolking van de aarde (..) is daarom inherent aan de totalitaire regimes zelf." (p. 206) "Het totalitarisme aan de macht gebruikt de staatsadministratie voor zijn doel op lange termijn, de verovering van de wereld, en voor de oriëntatie van de beweging in al haar geledingen; het richt de geheime politie op om zijn binnenlands experiment, de voortdurende omvorming van de werkelijkheid tot fictie, uit te voeren en te bewaken; en tenslotte bouwt het concentratiekampen als speciale laboratoria waarin het zijn experiment met totale overheersing kan uitvoeren." (p. 207)

De zogenaamde totalitaire staat

"Vele blunders die de niet-totalitaire wereld begaan heeft in de (..)omgang met totalitaire regeringen (..) zijn toe te schrijven aan het feit dat de ervaring en het gezond verstand plotseling hun greep op de werkelijkheid verloren bleken te hebben. In tegenstelling tot wat iedereen verwachtte, hielpen belangrijke toegevingen en een sterk verhoogd internationaal prestige niet om de totalitaire landen te re-integreren in de vereniging der beschaafde naties; evenmin brachten ze de totalitaire landen ertoe af te zien van hun leugenachtige klacht dat de hele wereld als één man tegen hen samenspande." (p. 207/8). Het resulteerde alleen maar in meer vijandigheid tegen de machten die tot een compromis bereid waren. Dit proces is vergelijkbaar met hoe het er binnenslands aan toe ging: 'de politieke oppositie is niet het voorwendsel voor de terreur (..) maar het laatste beletsel voor haar totale furie' (p.208). Nog verontrustender was de wijze waarop totalitaire regimes de constitutionele kwestie behandelen. Hoewel de Nazi's aanvankelijk nog wel allerlei wetgeving decreteerden, bleek al snel dat ze er eigenlijk geen enkel belang aan hechtten. Waar sprake was van "een constante progressie naar altijd nieuwe domeinen" konden noch de ontwikkeling van de geheime staatspolitie, noch de instituties, noch de wetgeving dit bijhouden. Tal van geldige regelingen werden simpelweg niet meer bekend gemaakt. Dit was geen enkel probleem omdat het verschil tussen wet en ethiek is opgeheven. Wie de ethiek kent, kent dus de wet.

Opvallend aan de totalitaire staat is dat deze allesbehalve monolithisch is. In tegendeel, er is een **permanente co-existentie en daarmee conflict tussen partij en staat.** Bovendien is er sprake van 'vormloosheid'. Zo duplicateerden de nazi's niet alleen het staatsapparaat met een partijapparaat, ze zorgden er ook voor dat de territoriale verdeling (provincies) ingewikkeld werd door 'Gaue' toe te voegen met andere grenzen, zodat iedere lokaliteit altijd tot tenminste twee totaal verschillende administratieve eenheden behoorde. Deze verdubbeling was niet alleen een manier om mensen aan banen te helpen, maar het was een principekwestie. Iets soortgelijks beschrijft Arendt voor de Sowjet Unie met het naast elkaar bestaan van de staats- en de partijstructuur. Hoewel deze co-existentie zijn oorsprong in de revolutie zelf vond, moest Stalin deze structuur in de jaren '30 nieuw leven inblazen. De invoering van een grondwet, met daarin een plaats voor de sowjets (staatsapparaat), heeft nooit enige praktische betekenis gehad.

Doel van de duplicering van diensten is om verwarring te zaaien. Maar vanwaar die 'vormloosheid'? Dat heeft alles te maken met het fenomeen van de beweging zelf; neem het woord letterlijk: "massa's die in beweging waren gekomen met de bedoeling de wettelijke en geografische grenzen (..) weg te spoelen" (p. 212). In feite is echter die verdubbeling niet het resultaat van een éénpartijdictatuur, maar veeleer het meest in het oog springende teken van een veel gecompliceerder

fenomeen, dat beter gedefinieerd wordt als een vermenigvuldiging dan als een verdubbeling van diensten.”(p. 213) Het gevolg hiervan was dat de inwoners van Nazi-Duitsland er nooit zeker van konden zijn welke autoriteit zij geacht werd boven een andere te plaatsen en wie hij dus moest gehoorzamen. Maar ook zij die de bevelen moesten uitvoeren, hadden te kampen met onzekerheid. De opdrachten waren met opzet vaag. De ontvanger werd geacht de bedoeling van de bevelvoerder te herkennen en in overeenstemming daarmee te handelen. Het was immers niet alleen hun plicht de orders van de Führer op te volgen, maar vooral ook de ‘wil’ van het leiderschap uit te voeren. **De staat dankte zijn ‘beweeglijkheid’ aan het feit dat het leiderschap het werkelijke machtscentrum voortdurend tussen de verschillende eliteformaties verschoof, zonder dat aan hen te melden: van SA, naar SS en uiteindelijk naar de SD.** Al deze machtsorganen werd nimmer het recht ontzegd de wil van de leider te belichamen. Op deze manier kon stabiliteit en verstening worden voorkomen en bleef de beweging ‘in beweging’. In Rusland ontwikkelde zich op soortgelijke wijze een verschuiving van de macht van de partijbureaucratie naar de geheime politie. Het staatsapparaat, zorgvuldig opgetuigd, was niet meer dan een façade voor buitenlands gebruik. “Slechts van één regel kan iedereen in een totalitaire staat zeker zijn: hoe zichtbaarder de regeringsinstanties, hoe minder macht ze dragen.”(p. 218) “Het leidersprincipe brengt geen hiërarchie in de totalitaire staat, evenmin als het dat deed in de totalitaire beweging; het gezag wordt niet, zoals in autoritaire regimes, van de top af naar beneden toe gefilterd, doorheen al de tussenliggende lagen tot op de bodem van het politieke lichaam.”(p. 220) Het gezagprincipe is het tegenovergestelde van totalitaire heerschappij: **“het gezag (is) bedoeld om vrijheid in te perken (...) maar niet om die te vernietigen. Totalitaire overheersing echter is gericht op de vernietiging van de vrijheid, meer nog, op de eliminatie van de menselijke spontaneïteit (maar niet) op de beperking (...) van de vrijheid.”**(p.220) Het feit dat er geen gezagslijn van de Führer naar zijn onderdanen bestaat, betekent dat zijn ‘wil’ altijd en overal belichaamd kan worden, terwijl hij zelf aan geen enkele hiërarchie gebonden is. Het machtsmonopolie van de leider valt het meest op in zijn relatie met de chef van de (geheime) politie, in een totalitair land de machtigste openbare functie. Toch is hij nimmer in een positie om de leider van zijn troon te stoten. Himmler heeft het nooit geprobeerd en Beria’s poging liep noodlottig af. Men mist de absolute macht. (Dit heeft Arendt niet echt uitgewerkt, p. 221).

“Eén van de meest opmerkelijke kenmerken van totalitaire dictaturen is de totale afwezigheid van zowel gelukte, als mislukte paleisrevoluties.”(p. 222) Dit wijst erop dat een totalitaire regering, ondanks de schijn van het tegendeel, geen heerschappij van een klik of een bende is. **Zowel Hitler als Stalin zetten het principe van de geatomiseerde massa door tot in de top. Iedereen die aanspraak zou kunnen maken te behoren tot de heersende klik werd uit de weg geruimd.** Klikvorming werd bovendien ernstig dwars gezeten door de voortdurende machts- en gezagswissels, zodat geen onderlinge solidariteit kon ontstaan. In de eerste stadia van het nazi-bewind speelde de medeplichtigheid aan eerdere misdaden nog een bindende rol, maar omdat het totalitarisme zijn macht gebruikt om die medeplichtigheid te spreiden over het hele volk, verdampt ook dit beetje onderlinge klik-solidariteit. Bij afwezigheid van een heersende klik wordt de opvolging van de Leider natuurlijk een heikele kwestie. Hitler had de gewoonte om achter elkaar informele troonprecedenten te benoemen, zodat niemand het was en ieder met ieder in concurrentie. Stalin maakte het troonprecedent zijn tot een levensgevaarlijke eer. “Onder totalitaire voorwaarden staat kennis van het labyrint van de machtsoverdracht gelijk aan de hoogste macht zelf” (p. 223/4) Wie die kennis heeft, wordt dus snel overgeplaatst, of geëxecuteerd. **“De labyrintische veelvoudigheid van de machtskanalen en de verwarde hiërarchische structuur bevestigen de volledige onafhankelijkheid van de dictator ten overstaan van al zijn ondergeschikten,”** terwijl niettemin de uitvoering van alle bevelen wordt gegarandeerd. Het is dus een efficiënte methode van machtsuitoefening. Waarom is

deze niet eerder uitprobeerde? De reden daarvoor is eenvoudig: de vermenigvuldiging van deze structuren is in alle opzichten een economische ramp. Niet alleen vanwege veel te hoge directe administratieve kosten, maar vooral ook omdat deze – uiteindelijk ook bij de massa's – systematisch iedere interesse voor specifieke taken, dus voor werk en inkomen, uitroeit. Zowel de Sowjet-economie als die van Nazi's kon zich de dwangarbeid, de opsluiting, de moorden veroorloven. Maar: "noch militaire, noch economische, noch politieke beschouwingen mochten het kostelijke en lastige programma van massale uitroeiingen en deportaties doorkruisen." (p. 226) [het totalitarisme is dus de ultieme overwinning van 'de idee' over de 'materie']. De nazi's dachten niet in jaren, maar in eeuwen. Voor de 'beweging' was het belangrijker om te bewijzen dat het mogelijk was een ras te fabriceren door andere rassen te vernietigen., dan om de oorlog te winnen.

De totalitaire staat streeft naar totale wereld-overheersing. Dat kan niet anders, want zo lang er nog gebieden zijn waar de normaliteit overheerst, vormen deze een uitdaging. Daarom wordt ook geen enkel land als buitenland beschouwd, "in tegendeel, elk land beschouwen ze als hun potentieel territorium. Het verwerven van de macht, het feit dat de fictieve wereld van de beweging in één land een tastbare werkelijkheid is geworden, schept een verhouding tot andere naties die analoog is aan de situatie van de totalitaire partij onder een niet totalitaire heerschappij: de tastbare werkelijkheid van de fictie, geruggesteund door een internationaal erkende staatsmacht, kan op dezelfde manier geëxporteerd worden als minachting voor het parlement geïmporteerd kan worden in een niet totalitair parlement." (p. 231/2) Daarbij zijn totalitaire dictators niet bang voor de consequenties van hun wereldverovering, ook als die ten koste van het eigen volk gaan: "als de totalitaire veroveraar zich overal gedraagt alsof hij thuis was, dan moet hij tegenover zijn eigen volk ook optreden als een vreemde veroveraar." (233) Zo gedroegen de nazi's zich dan ook toen ze er alles aan deden om hun nederlaag om te zetten in een definitieve catastrofe voor het Duitse volk.

"Het probleem met totalitaire regimes is dat ze het spel van de machtspolitiek op een meedogenloze manier spelen, maar dat achter hun beleid een volstrekt nieuw en onuitgegeven machtsbegrip verscholen ligt, juist zoals hun Realpolitik een volstrekt nieuw en onuitgegeven werkelijkheidsconcept verbergt." (p.234) "Macht (...) ligt uitsluitend in de kracht die door de organisatie geproduceerd wordt." (p.234) Illustratief is dat Hitler al in 1929 het 'grootse' van de beweging zag in het feit dat 60.000 mensen "uiterlijk haast een eenheid geworden zijn, dat deze leden in feite uniform zijn, niet alleen in de zin dat ze dezelfde ideeën hebben, maar dat zelfs hun gelaatsuitdrukking haast identiek is." (p.235). Opvallend is hierbij het absolute dedain voor materiele bezittingen en condities. Deze worden niet als 'asset', maar als decadent en een hinderpaal voor de ontwikkeling van de organisatie gezien. **"Een totalitaire staat wordt gekenmerkt door structuurloosheid, door verwaarlozing van materiele belangen, door emancipatie ten overstaan van het winstmotief en door niet-utilitaire houdingen in het algemeen"** (p. 236)

De geheime politiek

De – tot nu toe – bekende twee zuivere vormen van totalitarisme, Nazi-Duitsland en het stalinisme, hebben wezenlijk nieuwe kenmerken, die niet kunnen worden afgeleid uit éénpartij-systemen. Deze laatste zijn alleen maar in die zin 'totaal', dat ze geen partijen naast zich dulden. **Totalitaire bewegingen zijn veel radicaler.** Vanaf het begin willen ze staat en beweging naast elkaar blijven organiseren en willen ze voorkomen dat de 'regering' de 'beweging' opslokt. Daarbij wordt "alle werkelijke macht (...) in de instituties van de beweging gelegd, buiten de staat en het militaire apparaat." (p.237) De staat is de uiterlijke façade om het land in de niet-totalitaire wereld te

vertegenwoordigen. “Boven de staat (..), in een doolhof van vermenigvuldigde diensten (..) en te midden van een chaos van inefficiëntie ligt de machtskern van het land: de super efficiënte en de supercompetente diensten van de geheime politie.” (p.238). De nadruk op de politie, in plaats van het leger laat zich verklaren door:

- Het leger is opgericht om buitenslands te werken; dat maakt het tot een onzekere machtsfactor in het binnenland
- Belangrijker: de totalitaire dictator voert zijn beleid vanuit de veronderstelling van zijn uiteindelijke wereldheerschappij; hij behandelt slachtoffers van zijn agressie daarom alsof het rebellen zijn, schuldig aan hoogverraad. Om daarmee om te gaan is het politieapparaat superieur aan het leger.

Al voordat ze de macht grijpt, beschikt de totalitaire beweging over een geheime dienst, met vertakkingen in andere landen. Alle autocratische regimes vertrouwen op geheime diensten. In de beginfase van de totalitaire macht lijken ze ook op soortgelijke wijze te werken. Echter pas daarna krijgt de geheime politie zijn échte rol: “Terreur wordt pas de feitelijke inhoud van totalitaire regimes nadat de uitroeiing van werkelijke vijanden een voldongen feit is en wanneer de jacht op ‘objectieve vijanden’ geopend is” (p. 241). Hiermee wordt de aanspraak van het totalitarisme, te weten de totale overheersing, uitgevoerd. Ogenschijnlijk merkwaardig is het dat de geheime politie pas aantreedt na de pacificatie van het land. Op zich is hij overbodig en houdt vaak (ook buiten het totalitarisme) zich zelf in stand. Maar waar de geheime politie van een despotisch regime afrekenet met de ‘vermoedelijke’ vijanden doet de totalitaire geheime politie dat met een ‘objectieve vijand’, gedefinieerd door het regeringsbeleid zelf. Juist deze notie van een ‘objectieve vijand’ kenmerkt het totalitarisme. Er worden steeds nieuwe objectieve vijanden gedefinieerd, om het proces van de terreur maar in stand te kunnen laten. Gelijktijdig met de omvorming van een ‘vermoedelijke’ naar een ‘objectieve’ vijand wijzigt ook de positie van de geheime dienst. Wanneer het totalitarisme aan de macht is gekomen, is de geheime dienst in dit stadium beroofd van haar bevoegdheid tot provocatie (de macht is immers al binnen) en daarmee van het enige instrument om zich zelf te bestendigen en daarmee is nog sterker afhankelijk geworden van de leider. Ze voert daarom een puur politiek beleid uit en verliest alle prerogatieven die onder despotische bureaucratieën bezat. “De taak van de totalitaire politie is niet misdaden op te helderen, maar beschikbaar te zijn wanneer de regering beslist een bepaalde categorie van de bevolking te arresteren.” (p. 245) Alleen zij weet wat het leiderschap écht wil. Overigens worden ook de geheime diensten verdubbeld, omdat de totale overheersing grote flexibiliteit vereist. Zo kan de ene eenheid van de geheime dienst bezig zijn de liquidatie van een persoon, of groep voor te bereiden, terwijl de andere juist bezig is deze persoon/groep met een lintje te bedenken. Op het laatste moment kan dan door het leiderschap tot ofwel de ene, ofwel de andere, of tot geen van beide opties worden besloten.

Overigens is belangrijker nog dan de vervanging van de vermoedelijke vijand door de objectieve vijand, de vervanging van het vermoedelijke vergrijp door de mogelijke misdaad. “De totalitaire versie van de mogelijke misdaad (is) gebaseerd op de logische anticipatie van objectieve omstandigheden.” (p. 246) Zo zag Stalin ontwikkelingen die tot een crisis zouden kunnen leiden, die uiteindelijk zijn macht in gevaar konden brengen en dus werden mensen gearresteerd en geëxecuteerd die mogelijk een bijdrage zouden kunnen leveren aan de vermoede ontwikkelingen. De geheime dienst is een zich zelf financierend instituut: onteigening van het kapitaal van de slachtoffers en daarna het runnen van de slavenkampen heeft geen ander doel dan de financiering van de politie. Al met al is de geheime politie het best georganiseerde en meest efficiënte van alle regeringsdepartementen. “In deze zin zijn de agenten van de geheime politie de enig onverholten

heersende klasse in totalitaire landen en haar normen en waarden doordringen het hele weefsel van de totalitaire samenleving.”(p.250) Daarom is net niet verrassend dat bepaalde bijzondere kwaliteiten van de geheime politie tot algemene kwaliteiten van de samenleving gaan behoren. Alle menselijke wezens zijn in deze context verdacht want allen kunnen een mening hebben die (potentieel) ongewenst is. Onder totalitaire regimes wordt provocatie – normaal een specialiteit van de geheime politie – een methode om met zijn buurman om te gaan. “Iedereen is in zekere zin de *agent provocateur* van ieder ander” (p. 251), want als je vriendelijk met je buurman omgaat, die vervolgens een foute mening heeft, ben jij ook aan de beurt. In totalitaire landen is het elkaar verklikken zo goed georganiseerd, dat het werk van specialisten eigenlijk al niet meer nodig is. “De meest frappante illustratie van het feit dat de methoden en de normen van de geheime politie de totalitaire samenleving doordringen is te vinden op het vlak van de *carrières*” (p.251): Iedereen heeft eigenlijk altijd zijn positie te danken aan zuivering van een voorganger. Zo eens in de tien jaar vindt er een gewelddadige omslag in het apparaat plaats, die de ontwikkeling van competentie (en daarmee een eigen machtsbasis) verhindert. Bovendien wordt zo iedere functionaris medeplichtig aan het systeem: hij zit er immers dankzij de zuivering van zijn voorganger. Iedereen zal dus ook het systeem willen verdedigen. “Theoretisch blijft (..) de keuze voor oppositie mogelijk, maar deze vrijheid wordt haast tot nul gereduceerd aangezien een vrijwillige daad slechts tot gevolg heeft dat om het even wie zal worden ‘gestraft’.” (p.254). Zelfs de laatste ‘vrije’ daad waarover iemand beschikt, zelfmoord, verschrompelt omdat de gevolgen ervan onschuldigen zullen treffen. Arendt beschrijft het *fiche*-systeem dat de Tsaristische geheime politie al bedacht, waarin iedere verdachte op een grote *fiche* werd genoteerd, met daarom heen de hele kring van al zijn bekenden, zowel zij die ook verdacht waren als ‘onschuldigen’. Dan schrijft ze: “De grootte van de te klasseren *fiches* vormt duidelijk de enige beperking van deze methode en theoretisch zou één reusachtige *fiche* de relaties en kruisrelaties van de hele bevolking aanschouwelijk kunnen maken.” (p.255).

Vanuit het perspectief van de geheime politie is er groot verschil tussen criminelen (zij worden gestraft) en ongewenste elementen: zij dienen van de aardbodem te verdwijnen en iedere herinnering aan hen dient te worden uitgewist. “Alle door de geheime politie bestuurde gevangenis en in totalitaire landen putten der vergetelheid, waar mensen toevallig in sukkelen, zonder enig spoor (..) achter te laten.” (p. 257) Van oudsher is er een nauwe relatie tussen geheime genootschappen en de geheime dienst. De laatste bestond, omdat de eerste bestonden. Maar de totalitaire geheime politie heeft aan dit voorwendsel geen behoefte meer. Haar slachtoffers zijn anoniem en bij hu vervolgers onbekend tot de regering arbitrair beslist om hen te elimineren. “Zolang de totalitaire bewegingen nog in opmars zijn (..) imiteren ze (..) geheime genootschappen, maar (..) doen ze alles in het volle daglicht en creëren pas een echt geheim genootschap nadat ze de macht gegrepen hebben. Het geheime genootschap van totalitaire regimes is de geheime politie; het enig strikt bewaarde geheim in een totalitair land (..) betreft de operaties van de politie en de omstandigheden in de concentratiekampen.” (p. 257/8) de verschrikkelijke excessen die zich hebben voorgedaan konden ‘geheim’ blijven omdat de “normaliteit van de normale wereld de meest doeltreffende bescherming (biedt) tegen de onthulling van totalitaire massamoorden” (p.260).” De reden waarom totalitaire regimes zo ver kunnen gaan met de verwerkelijking van een fictieve, op zijn kop staande wereld, is dat ook de niet-totalitaire buitenwereld, die altijd een groot deel van het totalitaire land zelf omvat, toegeeft aan ‘wishful thinking’: oog in oog met de werkelijke waanzin ontwijkt ze de werkelijkheid evenzeer als de massa’s wanneer die oog in oog staan met de normale wereld.” (p. 260) “Het is niet moeilijk om zich te realiseren in welke mate de totalitaire propaganda (..) tegemoet komen aan de noden van de nieuwe, thuisloze massa’s (...), maar we weten niet hoe

goed het geheim van de geheime politie tegemoet komt aan de geheime verlangens en de geheime medeplichtigheid van de massa's in onze tijd." (p. 261)

Totale overheersing

"De totale overheersing streeft ernaar de oneindige pluraliteit en verscheidenheid van menselijke wezens zo te organiseren alsof de hele mensheid slechts één individu was."(p. 261) "De totalitaire overheersing tracht dit doel te bereiken, zowel door een ideologische indoctrinatie van de elitetroepen als door de absolute terreur in de kampen."(p. 262) "De kampen zijn niet enkel bedoeld om mensen uit te roeien (...); ze staan ook ten dienste van het ijzingwekkende experiment om onder wetenschappelijk gecontroleerde voorwaarden, de spontaneïteit zelf (...) te elimineren en om de menselijke persoonlijkheid om te vormen tot een ding."(p.262) "Daarom zijn de kampen niet alleen 'la société la plus totalitaire encore réalisée', maar sowieso het leidende sociale ideaal van de totale overheersing." (p. 262) Ze zijn de ware en centrale institutie van de totalitaire organisatorische macht. "De werkelijke verschrikking van de concentratie- en vernietigingskampen ligt in het feit dat de gevangenen, ook al blijven ze toevallig in leven, effectiever van de wereld van de levenden worden afgesneden dan wanneer ze gestorven waren omdat de terreur dwingt tot vergeten. Moord is hier even anoniem als het doodslaan van een mug."(p. 269) "Er bestaan (dan ook) geen parallellen voor het leven in de concentratiekampen."(p.270).

Er is overigens geen enkele economische rationaliteit voor de inrichting van de kampen. De enige economische functie ervan was zich zelf te kunnen financieren. De nazi's gingen zelfs zover dat ze met het bouwen van hun peperdure vernietigingsmachines kostbare 'resources' inzetten, die daarmee niet voor de oorlog, of de economie zelf konden worden benut. "Deze atmosfeer van en onwerkelijkheid (...) is het ware ijzeren gordijn dat alle soorten van concentratiekampen verbergt voor het oog van de wereld." Daarom was het na afloop van de oorlog ook zo moeilijk om de waarheid over de kampen te rapporteren: "wanneer de waarheid te monsterlijk is, schiet het propageren van de waarheid tekort om de doorsnee persoon te overtuigen." (p. 273) Arendt vraagt zich af of het verlies van het geloof in het 'laatste oordeel' door de massa's hierbij een rol speelt. "de slechtsten hebben hun vrees verloren, de besten hun hoop" (p. 273) Lijken immers de kampen nog het meest op de voorstelling van de hel in de middeleeuwen, de middeleeuwers hadden in ieder geval nog de hoop van het laatste oordeel. Maar in het totalitarisme kan iedereen worden opgesloten in het kamp.

Arendt formuleert drie essentiële stappen op weg naar de totale overheersing:

- "de eerste essentiële stap (...) is het doden van de juridische persoon in de mens"(p.275) Dit gebeurde door bepaalde categorieën mensen buiten bescherming van de wet te stellen en door de-nationalisatie. Daarnaast en belangrijker zorgde men in de kampen voor een volkomen zinloze indeling van gevangenen, om ervoor te zorgen dat geen solidariteit zou ontstaan tussen hen. Daarbij was het essentieel dat in het kamp niet alleen leden van de oppositie, maar ook volkomen onschuldigen (zoals joden en zigeuners) verbleven, omdat daarmee aan allen duidelijk werd dat zij simpelweg geen reden voor bestaan hadden.
- "De volgende (...) stap in het klaarstomen van levende lijken is de moord op de morele persoon in de mens. Dit gebeurt (...) door (...)het martelaarschap onmogelijk te maken."(p.280) "De kampen en de moord op politieke tegenstanders zijn slechts een onderdeel van een georganiseerde vergetelheid (...) Smart en herinnering zijn verboden. In

Rusland zal een vrouw wier echtgenoot gearresteerd is onmiddellijk een verzoek tot echtscheiding indienen om het leven van haar kinderen te redden; als haar man het geluk heeft terug te keren, zal ze hem verontwaardigd het huis uitzetten.”(p. 281) “Door de dood anoniem te maken (...) beroofden de concentratiekampen de dood van haar betekenis als einde van een vervuld leven”(p. 281)

- “Wanneer de morele persoon eenmaal gedood is, is er nog slechts één ding dat de omvorming van mensen tot levende lijken in de weg staat: **de differentiatie van het individu, zijn unieke identiteit**”(p. 282) Er zijn veel manieren om met deze uniekheid af te rekenen, zoals de schokkende condities van het transport in veewagons en het eindeloos heen en weer rangeren, de grote schok bij aankomst, het kaalscheren en de kampkleding. “De bedoeling van al deze methoden is (...) het menselijk lichaam zo te manipuleren dat de **menselijke persoon (...) onverbiddelijk vernietigd wordt**” (p. 283).

“Als wij de totalitaire aspiraties ernstig nemen (...) ontstaat het inzicht dat de samenleving van de stervenden, geïnstalleerd in de kampen, de enige samenlevingsvorm is waarin het mogelijk is mensen totaal te overheersen.” (p. 285/6) **Daarom zijn de kampen – hoe schijnbaar nutteloos ook vanuit economisch perspectief – essentiëler voor het behoud van de macht van het regime dan gelijk welke andere van zijn instellingen**”(p. 286) Zonder de kampen zou de totalitaire staat “zijn kerntroepen niet tot fanatisme kunnen inspireren, noch een hele bevolking in apathie gevangen kunnen houden.”(p.286) Het ligt in de natuur van totalitaire regimes om onbeperkte macht op te eisen. Dat kan alleen wanneer letterlijk alle mensen in elk aspect van hun leven voldoende gedomineerd worden. Daarvoor moeten ook steeds nieuwe groepen van mensen overmeesterd worden en er dus steeds nieuwe landen worden ingenomen. Het hebben van opinies van welke aard ook is in totalitaire omstandigheden zo gevaarlijk omdat regimes er prat op gaan ze niet nodig te hebben. **“Voor zo ver mensen meer zijn dan een dierlijke reactie en meer dan de invulling van een functie, zijn ze voor totalitaire regimes volstrekt overbodig. Totalitarisme streeft (...) naar een systeem waarin mensen overbodig zijn.”**(p.287) Deze poging weerspiegelt “de ervaring van de moderne massa’s die zich overbodig voelen op een overbevolkte aarde. De wereld van de stervenden is een plaats waar elke dag opnieuw de zinloosheid wordt geproduceerd: mensen leren dat ze overbodig zijn, door een levenswijze, waarin de toegekende straf geen verband houdt met de misdaad, waarin uitbuiting plaatsvindt zonder profijt en waarin gewerkt wordt zonder producten tot stand te brengen.”(p. 288). **Totalitaire systemen beroven de wereld van ‘common sense’, maar leggen terzelfder tijd een soort van ‘super sense’ op:** “Hoog verheven boven de zinloosheid van de totalitaire samenleving troont de belachelijke ‘super sense’ van haar ideologische bijgeloof.”(p. 289) Het probleem hiermee is dat het “gezond verstand dat getraind is in utilitair denken, hulpeloos (staat) tegenover dit ideologische superverstand, aangezien totalitaire regimes een functionerende wereld van onzin installeren.” (p. 289). Ze geeft het voorbeeld van iemand die zou kunnen denken dat alleen bolsjewisten zo iets als een metro kunnen aanleggen. Wie dan beweert dat ook Parijs een metro heeft, twijfelt aan de superioriteit van het bolsjewistisch denken en kan dan tot geen andere conclusie komen dan dat de Parijse metro moet worden vernietigd, om de bolsjewistische supersense in stand te houden. “Het is hoofdzakelijk omwille van deze supersense (...) dat het noodzakelijk is om elk spoor van wat wij gewoonlijk menselijke waardigheid noemen, te vernietigen.”(p. 290) Een dergelijk respect zou immers de erkenning veronderstellen van medemensen en van andere naties als medebouwers aan de wereld. Al met al streven totalitaire ideologieën niet de omvorming van de buitenwereld na, “maar de transformatie van de menselijke natuur zelf.”(p. 290) De concentratiekampen zijn hiervoor de laboratoria. Het gaat daarbij niet om het lijden per se, het gaat erom “een samenleving te scheppen waarin de nihilistische banaliteit van

‘homo homini lupus’ consistent verwezenlijkt wordt.”(p. 291) Het totalitaire geloof spot met onze hele “filosofische traditie dat wij het ‘radicale kwaad’ niet kunnen denken.”(p. 290) In de gedaante van het totalitarisme heeft het zich echter gemanifesteerd, zelfs in die mate dat hun misdaden zo groot zijn, dat ze eigenlijk – met welke straf ook – onstrafbaar zijn. Arendt sluit dit hoofdstuk omineus af. Ze signaleert dat “overal (..) politieke, sociale en economische gebeurtenissen mee (spelen) in een zwijgende samenzwering (..) met de totalitaire instrumenten, die ontworpen zijn om mensen overbodig te maken. De beking die hierin vervat ligt, is zeer goed begrepen door het utilitaire gezonde verstand van de massa’s, die in de meeste landen te wanhopig zijn om nog erg bevreesd te zijn voor de dood.”(p. 292) Met als slotsom: “Totalitaire oplossingen zouden wel eens de val van totalitaire regimes kunnen overleven in de vorm van sterke bekingen die de kop opsteken, telkens wanneer het onmogelijk lijkt om politieke, sociale of economische ellende op een menswaardige manier te verzachten.”(p.292)

4. Ideologie en terreur: een nieuwe regeringsvorm

Hiervoor heeft Arendt er al uitvoerig op gewezen dat het totalitarisme aan de macht altijd leidde tot volstrekt nieuwe politieke instellingen en de vernietiging van oude. **Altijd werden klassen omgevormd tot massa's, werd het partijsysteem vervangen door massabewegingen (en niet door éénpartij-dictaturen) en verplaatste het machtscentrum zich van het leger naar de politie.** Vanuit dit gegeven stelt ze zich de vraag of de totalitaire regering toch vooral haar bestaan dankt aan het toevallige falen van de traditionele politieke krachten óf..., is er zo iets als een natuur van de totalitaire regering; "heeft die een eigen essentie en kan ze vergeleken worden met en gedefinieerd worden als andere regeringsvormen die het Westen gekend en erkend heeft sinds de filosofie van de oudheid?" (p.320). De totalitaire regering "heeft alle definities van wat regeren is doen uiteenspatten, met name het alternatief tussen een wettige en een onwettige, tussen een arbitraire en een legitieme macht." (p. 321) Niettemin opereert ze niet arbitrair, "want ze pretendeert strikt en ondubbelzinnig te gehoorzamen aan die wetten van de natuur of de geschiedenis waaraan alle positieve wetten, zogezegd ontspringen." (p.321) "De totalitaire wettelijkheid die de legaliteit tart en pretendeert zonder omwegen het rijk van de rechtvaardigheid" te bereiken, vertaalt de wetten van de natuur of de geschiedenis niet in normen, maar past deze "onmiddellijk op de mensheid toe zonder zich om het gedrag van de mensheid te bekommeren." (p. 322). De mens wordt "een actieve en feilloze drager van een van een wet waaraan mensen zich anders slechts passief (..) zouden onderwerpen." (p. 323). Dit is de verklaring voor de monsterlijkheid van de misdaden: ze konden gepleegd worden omdat te veel mensen zich niet meer gebonden wisten aan de 'consensus iuris', die volgens Cicero zowel een volk als de beschaafde wereld constitueert. **"Het totalitarisme vervangt niet een bestaande codex (..), brengt niet zijn eigen consensus iuris tot stand, (creëert niet) een nieuwe vorm van legaliteit (..). Het trotseert alle, ook de eigen positieve wetten - wat impliceert dat het gelooft iedere vorm van 'consensus iuris' opzij te kunnen zetten"** (p. 323). Daarbij is het van belang dat het totalitarisme alle wetten interpreteert als bewegingswetten, die altijd uitkomen op een bepaald 'eindpunt'. In die zin is er niet zo heel veel verschil tussen Darwin's wet van de 'survival of the fittest', de nazi-wet van de overleving van het 'arische ras' en Marx' wet van de overwinning van de arbeidersklasse als de meest progressieve klasse. **In het totalitarisme is de plaats van de positieve wet, bedoeld om de normen van de 'consensus iuris' naar het hier en nu te vertalen, ingenomen door de totale terreur.** "Terreur verwerkelijkt de wet van de beweging." (p. 326). De terreur poogt mensen te 'stabiliseren' in die zin dat de krachten van de bewegingswetten vrij komen. Het is niet toegestaan om in dit proces te interveniëren. "Schuld en onschuld worden zinloze noties; 'schuldig' is al wie in de weg staat" (p. 327) van de uitvoering van de bewegingswetten. De terreur is er om deze vonnissen uit te voeren, als de uitvoerder van de bewegingswet. "Ze vervangt de grenzen en de communicatiekanalen tussen individuele mensen door een ijzeren band, die hen zo dicht op elkaar perst dat hun pluraliteit als het ware wordt opgelost in één mens van gigantische afmetingen." (p. 328). "De totale terreur, de essentie van een totalitaire regering, is niet voor, noch tegen mensen." (p. 329) Ze ziet slechts dat menselijke vrijheid de onvermijdelijke uitvoering van de bewegingswetten kan verstoren. "Vanuit totalitair standpunt kan het feit dat mensen geboren worden en sterven alleen beschouwd worden als iets wat de hogere krachten op een vervelende manier stoort." (p. 329). De terreur is er om iedere specifieke vorm van vrijheid, maar ook de bron van die vrijheid, het vermogen van de mens om steeds opnieuw te beginnen, te vernietigen. De terreur vernietigt de menselijke pluraliteit, waardoor de natuurlijke en historische processen, op snelheid komen.

Het totalitarisme heeft niet, zoals iedere andere regeervorm, een handelingsprincipe nodig, zoals deugd, eer, of vrees. Ter vervanging daarvan "heeft dit politieke lichaam een volkomen nieuw

principe (..) ingevoerd; dit principe maakt de menselijke wil tot handelen totaal overbodig en (..) is gebaseerd op de bewegingswet die de terreur doet functioneren en die dus bepalend is voor individuele lotsbestemmingen.”(p. 332)

“Het substitueert voor het handelingsprincipe is de ideologie.”(p. 333) Een ideologie is precies wat haar naam zegt: “de logica van een idee. Haar onderwerp is de geschiedenis waarop de ‘idee’ wordt toegepast; het resultaat van deze toepassing is niet een corpus van beweringen over iets dat *is*, maar de ontvouwing van een voortdurend veranderend proces.” (p.334) Ideologieën zijn niet geïnteresseerd in het ‘zijn’, maar in de beweging van de geschiedenis, uitgelegd als één samenhangend proces. “Ideologieën gaan er altijd van uit dat er één idee volstaat om (..) alles te verklaren en dat geen enkele ervaring ons iets kan leren, omdat alles inbegrepen is in het consistente proces van logische deductie.”(p. 335). Men ruilt hierbij dus menselijke vrijheid en kritisch vermogen in voor de “dwangbuis van de logica”. Er zijn drie specifieke totalitaire elementen terug te vinden in elke vorm van ideologisch denken:

1. **ideologieën maken aanspraak op een totale verklaring.** Ze zijn niet gericht op verklaring van wat ‘is’, maar op verklaring van wat ‘wordt’.
2. Hiermee wordt **het ideologisch denken onafhankelijk van iedere ervaring**; het kan van de realiteit van elke dag niets leren.
3. Ze bereiken de **emancipatie van het denken boven de ervaring** door bepaalde methoden van bewijsvoering. Ze volgen een logische procedure die start bij een axiomatisch aanvaarde premisse om van daaruit door te redeneren met een consistentie die nergens in de werkelijkheid bestaat, waarmee men denkt de bovenmenselijke natuurlijke of historische processen te kunnen verklaren. (p. 337)

Beide totalitaire heersers gingen er prat op om op deze wijze, volkomen koud voor welke consequentie dan ook, tot een concrete gids voor het handelen te kunnen doorredeneren.

“De dwang van de totale terreur perst met haar ijzeren band massa’s geïsoleerde mensen samen én ondersteunt ze in een wereld die voor hen een wildernis is geworden; de dwingen de kracht van de logische deductie stoomt elk individu klaar om in verlatenheid en afzondering, weg van alle anderen, te leven.”(p. 341)

Hiermee komt Ahrent terug op de eerder opgeworpen vraag: wat is de fundamentele ervaring in het samenleven van mensen die voortvloeit uit een regeringsvorm, waarvan de essentie terreur is? Dat is niet per se de afzondering. Ook andere tirannieke regimes proberen dit te bereiken. Afzondering is vernietigend op het vermogen tot machtsvorming en tot handelen, maar het laat de productieve krachten (homo faber) in tact, waardoor de mens in contact blijft met de wereld. **Het is volgens Arendt niet de afzondering, maar de (totale) verlatenheid van de mens die de fundamentele ervaring van het totalitarisme is.** Deze raakt het menselijk leven als geheel. De totalitaire regeringsvorm baseert zich op verlatenheid, de ervaring in het geheel niet tot de wereld te behoren. Dit is “de gemeenschappelijke grond van de terreur, de essentie van de totalitaire regeringsvorm (..) die beulen en slachtoffers klaarstoomt.” (p. 344). “Wat mensen in de niet-totalitaire wereld klaarstoomt voor de totale overheersing is het feit dat de verlatenheid, die ooit een grenservaring was (..) voor steeds groeiende massa’s in onze eeuw een alledaagse ervaring is geworden.”(p. 348). “Het gevaar van de verlatenheid is dat ze een ravage aanricht in de wereld zoals wij die kennen – een wereld die overal aan haar eind lijkt te komen – vooraleer een nieuw begin (..) de tijd heft gehad zich te doen gelden.” (p.350). Gelukkig is er een happy end: **“Ons rest (..) de waarheid dat elk einde in de geschiedenis een nieuw begin bevat: dit begin is de belofte, de enige ‘boodschap’ die door het einde nooit kan worden**

geproduceerd. Het beginnen, (..), is het hoogste vermogen van de mens". "De mens werd geschapen opdat er een begin zij, zei Augustinus. (..) Elke mens is inderdaad altijd een nieuw begin."(p. 350)